

ӘБДИМУРАТ АТАЖАНОВТЫҢ «ЖАТ ЖУРТТА ЖАПА ШЕККЕН АДАМ» ШЫҒАРМАСЫНДА ФАКТЛЕРДИҢ КӨРКЕМЛЕНИҰИ

Жәримбетова Т.Қ.

ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институты, Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15710486>

Жазыушы Ә.Атажанов шығармалары карақалпақ тилиниң лексикалық өзгешелиги менен ажыралып турыуы менен бирге, халқымызға белгили адамлардың турмысын реал сүүретлеуи, хужжетлерге сүйениуи, фактлерден өнимли пайдаланыуы менен де кунлы. Мысалы, оның «Сапалақ палўан» («Әмиўдәрья», 1978, №3) хужжетли повестинде карақалпақ елиниң белгили палўаны Сапалақ ата Шамуратовтың 1938-жылдан баслап 1952-жыллар аралығында Өзбекстанның миллий гүрес бойынша биринши мәртебе чемпионлыққа ерискенлиги, оның тәбият тәрeпинен берилген тәбийий күши, таңқаларлық ғайраты, беллесиу пайытындағы орын атамалары хақкындағы бай мағлыұматлар, ўақыялар анық фактлер менен сүүретленеди. Әдетте, хужжетли повесть архив материаллары негизинде дөрeп, сюжет орайында хужжетлерге түскен ўақыялар сөз етиледи. Шығарманың сиясий-публицистикалық сыпатлары, жәмиетлик мазмуны басым болып келеди. Бундай шығармаларда биографиялық, автобиографиялық, мемуарлық шығармалардың белгилери ушырасады. Лекин, повестьтиң тили көбинесе астарлы, образлы сүүретлеуден гөре рәсмий баянлау характеринде болады.

Автордың «Жат журтта жапа шеккен адам» шығармасында реал ўақыялар қахарманның тили менен шебер жеткериледи, онда рәсмий мағлыұматлар болмағаны менен сүүретленип атырған дәўир фактлер менен шебер ушласады. Онда адамды жигерлиликке, ерликке шарлап, төзимшиликке бейимлестириуи хәм күшли характери менен тәғдир сынағын мәрдана жеңип өткен белгили жазыушы А.Бекимбетовтың жазыушылық кәсибинен өмир мағызын тапқан инсан ретинде басынан өткен, еситкен ўақыялары баянланады. Шығарма даўамында ўақыядан ўақыя туўылып, ол Ә.Атажановқа екинши дўнья жүзилик урыста фашистлер қолында қара жумыс ислеген адамлардың айыр турмысын әңгиме етип береди. Усылар қатарында А.Бекимбетовтың айылласы да күндеги қара мийнет пенен күн өткереди. Ол әжел айзында тутқынлар менен бирге турғанында, фашистлер мәкке-жўуери егип билетуғын адам керек, деп сорастыра баслайды. Ол адам бул жердеги дозақ азабынан қутылыу хәм еркинликте жасау ушын «мен егип билемен», деп өзин көрсетеди. Соңынан карақалпақ жигити мәкке-жўуери егийге қайдағы бир журт Германияға жибериледи. Барлық немецлерди жаўыз деп

ойлаған ол үй ийелериниң инсанийлық пазыйлети жоқары, адамгершиликли екенлигине куўанады. Усы орында автор инсан қәдирин сезиниў миллет таңламасына қарай баҳалантуғынын билдирмекши болады. Олар қарақалпақ жигитин өзлери қатары теңеп қойғанлықтан ол 20 жылды арқаға салғанын сезбей де қалады. Урыс тамамланып, өз елине куўысқан жигит я ата-анасы я жақынлары болмағанынан қамсығады. Ең баслысы, ол өз Ұатанына келди, лекин, оны баўрына басатуғын адамы болмайды. Усындай жағдайлардан ол әбден жалғызланып қалады. Бир тәрәптен бул шығармада ўақыяларға қатнасқан бир адам өмири қысқаша мазмунда бериледи. Шығарманың ўақыяларында әбигер адамның жат журтларға кетиўи, ол жақта жүрип, дүньяны көриўи, адамлардың жасаў тәризин көрип ҳайран қалыўы, үй ийелери қанша жалынса да, ол елине қайтып келиўлери, А.Бекимбетов пенен бир мерекеде сорасып-танысыўы, анықласа, өзиниң аўылындағы ойнап-өскен аўылласы болып шығыўы, дәл көрсетилген меканлар, жыллар, мәнзиллер бул шығарманың реал ўақыяларға бай екенлигинен дәрек береді.

Бул повестьте турмыс ўақыяларының реал баянланыўында жазыўшының көркем қыялы әдеўир шекленгени байқалады. Өйткени, хўжетли повестьлерде көркем қыял фактке бағынғанлықтан қахарманның турмыстағы хәрәкетлери шын баянланады. Негизинде көпшилик шығармаларда қахарманның бахытсыз күнлеринен соң өмир жолы бахытлы тәрәпке қарай өзгереді. Повестьтеги қахарман жат журтта жүрип, елине оралғанда, жалғызланып, әбигер адам болып қалыўы турмыста ушырасып туратуғын жағдайлардан есапланады. Лекин, Ұатан сағынышы оның өмирге болған заўқын асырып турады. Негизинде повестьлердеги хўжетлиликтің баслы принципи – шығарманы өзиниң өмирлик прототипине максимал жақынластырыў болып табылады. Сонлықтан жазыўшы өзиниң адамгершилик қәсийетин шығармадағы қахарман образында сәўлелендиреди.

Соның ушын да хўжетли повестьлер өз мазмуны хәм жанрлық белгилерине қарай очеркке де жақын. Лекин, бул хўжетли повесть очерк белгилериниң хәммесин өзине сиңдирип алды деген сөз емес. Хўжетли повесть очерктен кескин түрде ажыралып турады. Базы бир алымлар оның очерктен айырмашылығын екеўине де тән болған анық сюжетте деп биледи. Лекин, хўжетли повесть очерктен парқы анық сюжетте емес, бәлким, көркем сүўретлеў қуралларында, бир сөз бенен айтқанда көркемлигинде» [3;13], – деп көрсетеди. Солай екен, реал ўақыялар хәм қахарманлар хўжетлер қоршаўында яки қурғак баянлаўлар менен емес, ал, оның қәлеген көркем шығармаға тән болған көркемлеў усыллары жәрдемінде шебер жазылыўы кереклиги хўжетли шығарманың

теориялық талаптарының бири екенлиги айқын болады. Шынында да илимпазлардың пикирлерине толық қосылыуға болады. Өзинің қалыс хызметі менен ели-халқымызға жақыннан танылған жазыушы А.Бекимбетовтың урыс дәуіріндеги жағдайлар, таныс-билислери хакқында дөретилген повести фактлик материаллары менен көркем айланысқа түскен.

Көркем-хүжжетли шығармаларда қахарман образы характерлер хэм портретлер арқалы дәл жасалады. Портрет инсанның сыртқы көринисин сыпатлап ғана қоймастан, ал, ишки руўхый халатларын, психологиясын да көрсетип турады. Бунда хәр бир көркем-хүжжетли шығармада дөретиўшиден баян етип атырған ўақыя-хәдийсеге сәйкес түрдеги қахарман образын жасаўда аса қыялға берилместен көркем портреттен шеберлик пенен пайдаланыў талап етиледі. Көркем-хүжжетли повестьлерде реал ўақыялардың баянланыўы менен биргеликте қахарман портретиниң анық сызып берилиўи шеберлик есапланады. Ө.Атажанов повесть қахарманының портретин былайынша көркемлеп сөз етеди: «Заманында жигит сиреси, ел төреси болғанын сырт пишини, жар киби жайсаң тулғасы, қойыў қара қас астындағы дөңгелек өткир көзи, шақмақ тасындай салмақлы сөзи менен салдамлығы айқынлап тур. Сонда мен аўыр тәғдирди жеңип, өмирге талпынған, хеш қашан мойымаған ағамызды Павел Карчагин киби өмир сүйгиш жазыўшыны үшінши мәрте көрген едим. Аза үстинде әңгиме-дүкан қурылмайтуғыны белгили. Деген менен Айтбай ағаның қахарманлығы менен ерлигине, мәтанатына, шын инсанлығына әбден қайыл қалып, «азамат болсаң, сондай бол!» деп иштен ырзашылықта қайттым» [2;35] Автор А.Бекимбетовтың портрети арқалы оның кеселликти жеңип, күшли ерк-ықрары менен жазыўшылық кәсибинен өмириниң мағызын тапқанын оқыўшы ой-қыялында геўделендиреди.

Жуўмақлап айтқанымызда, жазыўшы А.Бекимбетовтың турмыста өзін тутыўы менен биргеликте өзи гүўасы болған ўақыяларды айтып бериўи менен повестьтиң реал фактлерге сүйенип сүўретленгени айқын көзге тасланады. Хүжжетли повестьтиң жанрлық талабы да – жәмийетимиздеги белгили инсанның дөретиўшилик табысына жетиў жолындағы машақатлы жолларын анық фактлер менен көрсетип бериў болып табылады.

Әдебиятлар:

1. Атажанов Ө. Сапалақ палўан // Әмиўдәрья. – Нөкис, 1978. – №3.
2. Атажанов Ө. Жат журртта жапа шеккен адам. – Нөкис: Билим, 2010.
3. Каримов Э, Назаров Б. Адабий турлар ва жанрлар. Эпос-адабий тур сифатида. –Тошкент: ФАН, 1991. –Б. 13.